

واکاوی تحلیلی جایگاه کار و تلاش از منظر نهج البلاغه

محمد مهدی کریمی نیا^۱، ناهید سلمانی^۲، مجتبی انصاری مقدم^۳

^۱ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (نویسنده مسئول)

^۲ سطح دو (کارشناسی) رشته فقه و اصول، حوزه علمیه فاطمه الزهرا (س)، شهر کربلا، پژوهشگر و مدیر عامل مؤسسه قرآنی دار التحفیظ سرپل ذهاب

^۳ دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه میبد، مدرس دانشگاه

چکیده

حضرت امیرمؤمنان علی علیه السلام ضمن دفاع از اصول و موازین دین مبین اسلام از کار و تلاش در مسیر احیا و آبادانی جامعه دریغ نکرد و مزارع و باغ‌های متعددی را احیا و آباد کرد. در مدت خلافت خویش نیز از کار غافل نگشت. در طول حیات خود اثری گران‌بها به نام «نهج‌البلاغه» را به یادگار گذاشت. در این اثر جاویدان بسیاری از آموزه‌های الهی، سیاسی، مذهبی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... آمده است. براساس نامه ۵۳ نهج البلاغه امام پارسایان علی علیه السلام، در آغازین روزهای حکومت خود، برای اصلاح امور امت، تحریف‌های حاکمان را نشانه گرفت و کمر به اصلاح آن بست. امام علی(ع) در این باره خدایش را این گونه خطاب می‌کند: "اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ أَلَدِي كَانَ مِنَّا مُنَافِسَةً فِي سُلْطَانِي وَ لَا التَّمَّاسَ شَيْءٌ مِنْ فُضُولِ الْحُطَّامِ، وَ لَكِنْ لِنَرِدَ الْمَعَالِمَ مِنْ دِينِكَ وَ نُنْظِرَ الْإِصْلَاحَ فِي بِلَادِكَ، فَيَأْمَنَ الْمُظْلُومُونَ مِنْ عِبَادِكَ وَ تَقَامَ الْمُعْطَلَةُ مِنْ حُدُودِكَ". (دستی، ۱۳۷۹، خطبه ۱۳۱) «پروردگارا، تو می‌دانی که آنچه ما کردیم، برای تصاحب سلطنت نبود بلکه به خاطر آن بود که نشانه‌های از بین رفته دینت را بازگردانیم تا بندگان ستم‌دیده‌ات، امان یابند و قوانین و مقرراتی که به دست فراموشی سپرده شده بود، بار دیگر عملی گردد». آنگاه بود که رشد و شکوفایی اقتصاد جامعه، هدف سیاست‌های اقتصادی امام علی(ع) قرار گرفت و حتی فرزندان را سفارش کرد: «پس سخت بکوش و گنجور دیگران مشو». علی(ع)، برای برپایی عدالت و تأمین نیازهای اساسی مردم، افزایش رفاه و درآمدهای عمومی را وجهه همت خود ساخت و مردم را به کار تشویق کرد: «خردمند به کار خویش تکیه می‌کند». امام متقیان، از اینکه مبادا چهره افراد جامعه به سیاهی فقر و تكدی‌گری، آلوده شود، آنها را به کار و تلاش دعوت می‌کند و می‌فرماید: «نعمت اندکی از جانب خدا، بزرگتر از چیزی است که در نظر بندگان فراوان جلوه می‌کند». همچنین، مردم را از اینکه دست به سوی دیگران دراز کنند، برحذر می‌کند و می‌فرماید: «چه زشت است، فروتنی هنگام نیازمندی و درستی به وقت بی‌نیازی». حضرت علی علیه السلام، تلاش برای کسب درآمد را وظیفه اصلی بنی آدم، دانسته و می‌فرماید: «زندگی شهروندان سه بخش است، بخشی برای مناجات با خالق خود، بخشی در پی کسب درآمد و بخش دیگر برای تفریح و سرگرمی» ولی از سوی دیگر، فرزندان و همه شهروندان جامعه اسلامی را به رسیدگی در احوال هم‌نوعان سفارش کرده و وصیت می‌کند: «فرزندم، غنیمت دان، که در حال بی‌نیازیت از تو وام خواهند تا در روز تنگدستی بپردازند... که هر کار نیکویی را ده برابر به شمار آرند». امیرالمومنین(ع) خود نیز، حتی زمانی که زمام حاکمیت را دست گرفت، همچنان کار می‌کرد، زمین شخم می‌زد و به زراعت می‌پرداخت.

واژه‌های کلیدی: کار، بیکاری، کارهای شایسته، کارهای ناشایست، تلاش

مقدمه

از عوامل پویایی و موفقیت یک جامعه ی سالم و با نشاط، کار و فعالیت و کسب روزی حلال از خلال دسترنج مردم آن جامعه است. حضرات معصومین علیهم السلام نه تنها در گفتار بلکه در میدان عمل نیز الگو برای پیروان خویش هستند. امیرمؤمنان علی علیه السلام با کار خستگی ناپذیر و طاقت فرسا می خواستند جامعه اسلامی را از رکود، فقر، تنبلی و تن پروری که در اثر فاصله ی طبقاتی ایجاد شده بود، نجات دهند. پس اهمیت، ضرورت و جایگاه تلاش و کار، با توجه به سفارش های دین مبین اسلام و سلوک آن حضرت، صد چندان آشکار می شود. کار و تلاش زمینه ساز سعادت، نیکبختی و سلامت فرد و جامعه را تضمین می کند. لذا هر جامعه ای برای تداوم حیات و بقا به کار و فعالیت مردم و مسؤولان احتیاج دارد. نیاز به کار از قرون باستان وجود داشته است و هر چه می گذرد، بر اهمیت آن افزوده می گردد. امام علی (ع): کار کنید و آن را به پایانش رسانید و در آن پایداری کنید؛ آن گاه شکیبایی ورزید و پارسا باشید. همانا شما را پایانی است؛ پس، خود را به آن پایان (بهشت) رسانید. مقاله حاضر بر اساس اطلاعات کتاب های موجود، به ویژه نهج البلاغه، به شیوه ای توصیفی انجام شده است تا جایگاه کار وجوانب مختلف آن را بر اساس آموزه های نهج البلاغه ارائه کند و راهبردی برای ایجاد کار سالم و مفید در راستای پیشرفت جوامع کنونی جهان باشد. آنچه در این گنجینه شگرف یافت می شود، حاکی از این است که کار دارای جایگاه والایی است و در استمرار، بقا و تعادل جامعه، و پویایی، شکوفایی و پیشرفت جوامع جهانی نقش موثری دارد. در این مقاله سعی شده است با بهره گیری از نهج البلاغه و کتب مرتبط با آن و استفاده از اندیشه های برخی از متفکران، کار و تلاش بررسی شود

۱. معنا و مفهوم کار

کار از مفاهیم مهم علم جامعه شناسی است. کار سرمایه و ذخیره ی ملی است و می تواند به رشد تمدن کمک کند. اگر افراد جامعه ای به طور نسبی بتوانند کار و شغل مناسب به دست آورند و شغل آنان متناسب با استعدادها، توانایی ها و علائق آنها باشد، زمینه برای نوآوری، ابتکار، رشد و پیشرفت در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه به وجود می آید. برعکس اگر زمینه های اشتغال و کار در جامعه محدود و تقاضا برای کار بسیار باشد، به تدریج بیکاری افزایش می یابد. گسترش بیکاری منجر به آسیب ها و پیامدهای ناگوار در جامعه می شود.

کار عبارت است از: حرکتی که دارای تأثیر باشد. این تعریف با مفهوم کلی حرکت مساوی است. بنابراین تعریف های مختلفی با توجه به جهان بینی و نظام اجتماعی، از سوی اندیشمندان مکاتب گوناگون دنیا ارائه شده است. این تعاریف با عنایت به نوع نگرش اسلام به انسان و طبیعت و مسئولیت اشکالات فراوانی دارند.

از این رو ما به یک تعریف جامع و مناسب از علامه استاد محمد تقی جعفری اکتفا می کنیم:

کار عبارت است از حرکت دارای تأثیر مفید که با هدف گیری آگاهانه به وجود می آید، اعم از اینکه آگاهی مزبور به طور مستقیم به انجام دهنده ی کار مستند باشد، یا تابع هدف گیری شخص دیگر این تعریف بر همه کارها قابل تطبیق است. مثلاً اگر کار را از دیدگاه اقتصادی در نظر بگیریم، خواهیم دید: کار حرکتی است آگاهانه و دارای تأثیر در مواد اولیه که آنها را برای مفید بودن در معیشت آدمی دگرگون می سازد. (جعفری، ۱۳۶۲، ج ۴، ص ۸۸ و ۸۹)

۲. اهمیت و ضرورت کار و تلاش

برای دستیابی و فهم ضرورت یک چیزی، اگر به فقدان و خالی بودن آن امر در زندگی توجه داشته باشیم به وضوح ضرورت و نقش آن مسئله بر ایمان آشکار خواهد شد. جامعه و فردی که تن به کار ندهد، دچار انحطاط و آسیب های بیشماری می گردد از جمله: فقر، شیوع انواع فسادها، بی هویتی، پوچی، عقب ماندگی و ناسلامتی و ... بنابراین هیچ شک و شبهه ای در ضرورت کار و تلاش وجود ندارد. همچنین فعالیت و کوشش انسان یک وظیفه اجتماعی و به منظور رفع نیازهای شخصی و جمعی به حساب می آید. کار انسان صرفاً تنوع و سرگرمی نیست، بلکه حرکت و بهره برداری است. از سویی دیگر مشکلات و گرفتاری ها در زندگی تمامیت ندارد و این ما هستیم که با تلاش و کوشش خویش مشکلات و ناهمواری های زندگی را هموار می کنیم. باتوجه به بیانات چندین سال پیش مقام معظم رهبری و نامگذاری سال به اقتصاد مقاومتی و اقدام و عمل و همچنین مسائل و مشکلات جامعه کنونی و بیکاری گروه کثیری از جوانان بنده را برآن واداشت که موضوع مقاله ام را با عنوان کار و تلاش در نهج البلاغه انتخاب نمایم

۳. جایگاه کار در آیات و روایات

از عوامل بسیار مهمی که می تواند به توسعه کار و افزایش کار آمدی و نهادینه شدن همت و کار مضاعف در جامعه ما کمک می کند توجه به آموزه های دینی و ارزش های معنوی کار است قرآن کریم و سیره ی ائمه ی اطهار همواره به انسان تلاشگر احترام گذاشته و قدر و ارزش ویژه ای برای او قائل شده است .

۳-۱. کار در آیات

در فرهنگ قرآن واژه های فراوانی برای کار به کار رفته از جمله :

- ۱- " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِزُّوا بِرَبِّكُمْ " (قصص ، ۲۶) ای پدر اورا استخدام کن ۲- " لَتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ " . (اسرا ، ۱۲) فضل و روزی از پروردگارتان بجوید ۳- " وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ " . (انفال ، ۶۰) هر نیروئی در قدرت دارید برای مقابله با آنها(دشمنان) آماده سازید

۳-۲. کار در روایات

الف - رسول الله صلی الله علیه و آله : "الإيمانُ في عشرةٍ : المعرفةُ ، والطاعةُ ، والعلمُ ، والعملُ ، والورعُ ، والاجتهادُ ، والصبرُ ، واليقينُ ، والرضا ، والتسليمُ ، فأَيُّها فقدَ صاحبُه بطلَ نظامه" . (مجلسی ، بی تا ، ج ۲۸ ، ص ۱۷۵) ، پیامبر اکرم (ص): ایمان در ده چیز است: شناخت، فرمانبری از خدا، علم، عمل، پاکدامنی، سخت کوشی، شکیبایی، یقین، خشنودی و تسلیم در برابر خدا. هر یک از این ده رکن کم شود، رشته ایمان از هم پاشیده می شود.

ب - عنهم عليهم السلام: "جِدُّوا و اجْتَهِدُوا، و إِنْ لَمْ تَعْمَلُوا فَلَا تَعْصُوا ، فَإِنَّ مَن يَبْنِي و لَا يَهْدِمُ يَرْتَفِعُ بِنَاؤُهُ و إِنْ كَانَ يَسِيرًا ، و إِنْ مَن يَبْنِي و يَهْدِمُ يَوْشِكُ أَنْ لَا يَرْتَفِعَ بِنَاؤُهُ" . (مجلسی ، بی تا ، ج ۸ ، ص ۲۸۶)

امامان معصوم (ع): تلاش و کوشش کنید و اگر عمل نمی کنید، گناه هم نکنید؛ زیرا کسی که بنایی می سازد و ویرانش نمی کند، ساختمانش برافراشته می شود، هر چند کوچک باشد. اما کسی که می سازد و سپس ویران می کند، بنایش برافراشته نمی شود.

۴. ارزش کار در نهج البلاغه

در ارزش کار و کوشش هیچ تردیدی نیست که اسلام آدمیان را به آن دعوت کرده است. آیتی که در ابتدای سخن متذکر شدیم موید همین نگرش است. احادیث زیادی در ارزش کار و کوشش همین بس که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: «ملعون من اتقى كلة على الناس، نفرین شده است کسی که بار خود را به دوش مردم اندازد.» در نهج البلاغه نه تنها کار در مورد دنیا مورد تاکید قرار گرفته بلکه تا آدمی دست به کار نزند قطعاً در آخرت نیز سودی نخواهد شد حضرت علی علیه السلام می فرماید: "فَعَلَيْكُمْ بِالْجِدِّ وَالْاجْتِهَادِ وَالتَّاهِبِ وَالِاسْتِعْدَادِ وَالتَّزَوُّدِ فِي مَنْزِلِ الزَّادِ" (دستی، ۱۳۷۹، چ ۵، صص ۴۴۷ و ۴۴۴) بر شما باد به تلاش و کوشش، آمادگی و آماده شدن و جمع آوری زاد و توشه ی آخرت در دوران زندگی. از دیدگاه علی علیه السلام در جامعه یکی از حقوق اولیه ی مردم این است که همه حق دارند، شاغل باشند. کار کوچکی و بزرگی ندارد؛ مگر با توجه به کاری که انجام می دهند و هرکس اعم از مرد و زن پاداش کار خود را خواهد دید.

با توجه به این بیانات می توان نتیجه گرفت که تا آدمی در زندگیش جدیت بخرج ندهد، در امر آخرت نیز تساهل و کوتاهی خواهد نمود چه آدمی همچنانکه به زندگی خود اهمیت ندهد و کار مردم را آنچنان که باید و شاید به انجام نرساند در امری که به زعم مردم هنوز واقع نشده، تسامح و تنبلی اش زیادتر خواهد شد که! «من قصر فی العمل ابتلی ابالهم، هر آن که اندک بکوشد به افسردگی دچار آید.»

از دیدگاه علی علیه السلام ارج و منزلت آدمیان به میزان کارشان مشخص می شود و بدون در نظر گرفتن این ارتباط و نسبت عدالتی تحقق پیدا نمی کند. علی علیه السلام در نامه ای به یکی از والیانش می نویسد: «رنج تلاش هرکسی را عادلانه ارج بنه و به دیگری نسبت مده و در شناخت و بها دادن بدان کوتاهی مکن. هرگز مباد که شرافت و شخصیت کسی وادارت کند که کار و رنج کوچکش را بزرگ بشماری یا کار بزرگ و تلاش گمنامی را کوچک بینی.»

بنابراین در دیدگاه اسلام ملاک اصلی کار انسانهاست و حسب و نسب آنها در ارزش کرده آنها هیچگونه تاثیری نباید داشته باشد بلکه تنها چیزی که ملاک و معیار برتری افراد است در درجه اول تقوی و در ثانی کار و عمل و رنج دست آنهاست. لذا از نظر امیرالمومنین علیه السلام یکی از مهمترین ویژگیهای انسان مومن پرکاری است آن حضرت در توضیح این مطلب می فرماید: «این حقیقت را مسلم بدانید که مومن هر بام تا شام به خویشتن خود با بدبینی می نگرد و همواره فزوه تر می طلبد، پس شما نیز چونان پیشتاازان و رهروان گذشته باشید، که با دنیا چونان مسافری خیمه به دوش برخورد می کردند و بدین سال منزل به منزل پس پشتش می افکندند، بی آنکه به منازل بین راه وابستگی بیابند.» و نیز در اوصاف متقین می فرماید: «به هیچ وجه از کارهای اندک خویش خشنود نمی شوند، کار بسیار خویش را نیز زیاد نمی شمارند.

بدین سان همواره نسبت به نفس خویش بدبین و از کارنامه خود نگران اند.» پس انسان مومن نه تنها اهل شعار نیست بلکه کار زیاد خود را کم می بیند و از کار زیاد خود راضی نیست. در حالیکه خیل زیادی از آدمیان که ادعای اسلام هم دارند شعار و حرف و حتی عملشان از عمل و کارشان کمتر است و این مشی علی علیه السلام نیست بلکه آنحضرت معتقدند عمل باید بیش از سخن و شعار و حتی علم باشد و تا زمانی که بین علم و کار تقارن پدید نیاید مطلوب نخواهد بود.

ناگفته نماند که این مسائل تمام افراد از هر طبقه و قشر را در برمی گیرد و بنا به نظر امیرالمومنین امیران و وکیلان، مدیران و .. همه و همه باید این مبانی و ملاکها را مدنظر داشته باشند و الا والیان و شهروندان جامعه اسلامی محسوب نمی شوند.

۵. وجدان و بهای کار

پیش از این یادآور شدیم که اگر آدمی از داشتن قلب سلیم بی بهره باشد بطور قطع چنین انسانی از وجدان نیز بی بهره است. پس برای بدست آوردن وجدان لازم است قلب را سالم و صحیح نگه داشت والا تلاش بیهوده خواهد شد. اما آنچه در اینجا مهم است اینکه چه ارتباطی بین وجدان و کار وجود دارد و منظور از وجدان کاری چیست؟ در دیدگاه اسلام خداوند ناظر همیشگی و تمام اعمال آدمیان است حالا اگر انسان بتواند حضور خدا را درک و وجدان کند قطعاً چنین شخصی احتیاج زیادی به پاسبانهایی بشری نخواهد داشت. اما باید توجه داشت که چنین نگرش ما را از پروردن آدمیان حتی آنهایی که حضور خدا را درک نمی کنند بازدارد لذا این نظریه مبنا را کار و وجدان قرار می دهد و تمام آدمیان را مورد خطاب قرار می دهد. پس باید آدمیان را با وجدان آشنا کرد تا در جاهایی که ناظران بشری وجود ندارد ناظر درونی او را بباید. ناگفته پیداست که اگر انسانی کار خود را با راهنمایی وجدان انجام ندهد قطعاً ناظران بشری هم بطور کامل توانایی واداشتن چنین شخصی به کار را نخواهد داشت.

پس بین وجدان و کار ارتباط تنگاتنگی وجود دارد و اگر در جامعه ای آدمیان این ارتباط را مدنظر قرار ندهند قطعاً کارها بصورت ناقص انجام خواهد پذیرفت اگر بگوییم که در شرایطی ممکن است هیچ کاری هم انجام نپذیرد. با توجه به آنچه گفته شد می توان از وجدان کاری تعریفی را ارائه کرد: «وجدان کاری نوع نگرش است که آدمی با عنایت به وجدان، کار خود را به انجام می رساند و نهایت تلاش خود را بکار می گیرد تا کار را بصورت تمام و کمال انجام دهد و پیش از آنکه دیگران از نقصان کار او ناراحت شوند او خود دیگر است و نسبت به تکمیل آن باز تلاش نهایی خود را بکار می گیرد.» پس انسانی که دارای وجدان کار است اولاً برای قانون احترام قائل است و آن را در مقام عمل بطور صددرصد اجرا می کند حتی اگر در صورت عدم انجام مجازاتی مواخزاتی در کار نباشد. چنین انسانی به هیچ وجه به تساهل و تسامح تن نمی دهد و درصدد توجیه آنها بر نمی آید.

با تاسف باید گفت که غریبهها در عمل به وجدان کاری به مراتب از مسلمانان جلوتر و پیشقدم ترند از مامور شهرداری تا مامور سازمان جاسوسی گرفته تا ریاست جمهوری یک کشور غربی بطور کامل به وجدان کاری باور عمیق دارند. برای نمونه به برخی از نوشته های مستر همفر اشاره می کنیم تا هم تاییدی بر وجدان کاری غربی باشد و هم بر ما مسلمانان پرازدای کم کار غربی! همفر در خاطرات خود می نویسد: «بعد از دو سال... خواستم به وطنم برگردم... و برگشتم و مدت شش ماه در لندن ماندم و با دخترعمویم ماری شوای ازدواج کردم... همین شش ماهی بود که اوان زندگی را با همسر تازه و زیبا بسر بردم، از من حامله شد و من انتظار داشتم هرچه زودتر فرزند نوزادم را ببینم، ولی در این بین از طرف وزارتخانه ابلاغ من صادر شد که باید برای اجرای برنامه بطرف عراق بروم... لذا به مجرد صدور فرمان از ناحیه وزارتخانه من هم بدون درنگ برخلاف خواهش و اصرار همسر جوانم ماموریت تازه را پذیرفتم و روزی که از او جدا شدم اشک و آه او سخت مرا آزد، قیافه غمگنده و پژمرده اش مرا گریان ساخت، از من خواست که مرتب نامه بنویسم... ولی عواطف خودم را افسار زدم و با همسرم خداحافظی کردم و...»

۶. جایگاه کار و تلاش در اسلام

در آموزه های اسلامی، تاکید فراوانی بر انجام کار و کسب روزی حلال شده است. کار به عنوان یک امر مثبت و مقدس برای دست یابی به زندگی شایسته و سالم شناخته شده است. همچنین ارزش و منزلت آدمی در گرو کار و کوشش او بستگی دارد.

امام علی علیه السلام کارهایی مثل حفر چاه و قنات، کشت درخت، آباد کردن باغها و احیای کار به شرط مزد گرفتن ولو برای غیر مسلمان انجام می دادند. گاهی ایشان در باغهای مدینه برای بنی قریظه و بنی النضیر که یهودیان مدینه بودند، کار می کرد و مزد می گرفت و با آن پول زندگی می کرد (مطهری، ۱۳۷۹، ص ۴۲۴)

۷. چگونگی تمامیت کار و اتقان آن

بعضی ها هستند که کارهای خوب را در وسط راه رها می کنند و یا بخاطر شتاب و عجله در انجام کار و دیدن تعارض با کارهای دیگر و نیز انبوه کارها، راحت ترین راه ممکن را انتخاب می کنند و آن، ناقص و ناتمام گذاشتن کارهاست و یا به محکم کاری نمی پردازند بلکه با کار سطحی نه عمقی و بنیادی تصور می کنند که می توانند به کارهای زیاد اقدام نمایند و در واقع حجم و کمیت کار را در نظر می گیرند. از سویی چون کارهای ژرف دیر به نتیجه و حاصل می رسد، سعی می کنند به کارهای زود بازده و کمتر از توان واقعی خودشان بپردازند. بر عکس این گونه تلقی از کار، سیره حضرت معصومین علیهم السلام بر اتقان و کامل انجام دادن کار استوار بود. امام صادق علیه السلام در زمینه محکم کاری و اتقان عمل می فرماید: "لَمَّا مَاتَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ رَسُولِ اللَّهِ ص - رَأَى النَّبِيَّ ص فِي قَبْرِهِ خَلَّأَ فَسَوَّاهُ بِيَدِهِ ثُمَّ قَالَ إِذَا عَمِلَ أَحَدُكُمْ عَمَلًا فَلْيُتَّقِنْ" (ری شهری، ۱۳۷۷، ج ۱۵، ص ۱۴۳) چون ابراهیم فرزند پیامبر خدا (ص) در گذشت، پیامبر در قبر او شکافی دید و آن را با دست پُر و هموار کرد. سپس فرمود: هر گاه کسی از شما کاری کرد، محکم کاری کند نکته ای که لازم است به آن عنایت نماییم، این است که برای رها و ترک نکردن کارها، باید ابتدا آنها را اهم و مهم کنیم و بر حسب اولویت مشغول سعی و تلاش در انجام بهتر کارها بر آریم. بسیاری از دوباره کاری ها و خراب کاری ها و خسارات تحمیل شده بر بیت المال؛ از آنجا ناشی می شود که به اتقان و محکم کاری و تمام نمودن کارها توجه کافی نمی شود.

۸. اقسام و انواع کار

۸-۱. کار عضلانی و کار فکری

به طور کلی کارها به دو قسمت تقسیم می شوند:

در کار عضلانی ما شاهد فعالیت و حرکت اعضای مختلف بدن هستیم. کار فکری به عنوان مقدمه برای کارهای عینی و عضلانی انجام می گیرد و سبب به فعلیت رسیدن استعدادها و متنوع انسان می شود. انبیای الهی و از جمله رسول گرامی اسلام حضرت محمد (ص) و نیز ائمه معصومین علیهم السلام علاوه بر رهبری فکری و هدایت امت، دارای شغل هایی چون کشاورزی، زره سازی، دامداری، نجاری و خیاطی و... بوده اند (برای مطالعه ی بیشتر رجوع شود به: میزان الحکمه، ج ۵۴۷۹ و ۷۵۵۳ و نهج البلاغه خطبه ۱۵۹ و مستدرک الوسائل ج ۲ ص ۴۱۷).

۸-۲. کارهای شایسته و کارهای ناشایست

در اندیشه مولای متقیان کارها و فعالیت ها به دو نوع عمده تقسیم می شود:

۱-۳-۸. کارهای شایسته

کارهای شایسته شامل فعالیت هایی است که دارای خصوصیات ذیل باشد:

نخست، این که افراد با انجام آن به حق و خداوند نزدیک شوند؛ به عبارت دیگر کار زمینه ای برای ایجاد ارتباط بین مخلوق و خالق گردد. در این مورد امام علی علیه السلام می فرماید:

" أَفْضَلُ الْعَمَلِ مَا أُرِيدَ بِهِ وَجَهَ اللَّهِ. " (شیخ الاسلامی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۱۰۳۸) برترین عمل آن است که به قصد نزدیکی به خدا انجام شود.

دوم، این که کارها منطبق و مبتنی بر موازین الهی و اسلامی باشد و شارع مقدس آن را برای سلامتی جامعه زیان آور ندانسته باشد. در این مورد علی علیه السلام می گوید:

" أَحْسَنُ الْأَفْعَالِ مَا وَافَقَ الْحَقَّ " (همان، ص ۱۰۳۹) نیکوترین کارها آن است که موافق با حق باشد.

سوم، کاری در جامعه شایسته است که انجام دادن آن آسیب و انحراف فردی و اجتماعی به همراه نداشته باشد؛ به عبارت دیگر نه تنها به فساد و انحراف در جامعه منجر نشود؛ بلکه انسان را از خطا و اشتباه مصون نگه دارد و زمینه ای برای انجام صالحات و نیکی ها در فرد و جامعه گردد. علی علیه السلام فرمود:

" أَحْسَنُ الْفِعْلِ الْعَقْلُ الْكَفُّ عَنِ الْقَبِيحِ " (همان، ص ۱۰۳۹) نیکوترین کار باز ایستادن از کار زشت است.

چهارم، از خصوصیات کارهای شایسته آن است که علاوه بر دارا بودن ویژگی های مذکور نیت و قصد انجام دهنده، خیر و برای صلاح و آبادانی جامعه باشد؛ زیرا هدف دار (نیت دار) بودن کار و تلاش باعث می شود که مسیر و فرایند کار مشخص باشد و فرد و به تبع آن جامعه دچار سرگردانی و انحراف نگردد. علی علیه السلام فرمود:

" لَا يَكْمُلُ صَالِحُ الْعَمَلِ إِلَّا بِصَالِحِ النِّيَّةِ " (همان، ص ۱۰۵۵) شایستگی عمل کامل نمی گردد، مگر به شایستگی نیت.

پنجم، از مهم ترین ویژگی های کارهای شایسته آن است که مناسب و حلال باشد. دین اسلام چنین کارهایی را برای فرد و جامعه مفید دانسته و برخوردار از آثار دنیوی و اخروی مطلوبی شمرده است. علی علیه السلام فرمود:

" الْحِرْفَةُ مَعَ الْعِفَّةِ خَيْرٌ مِنَ الْغِنَى مَعَ الْفُجُورِ " (دشتی، ۱۳۷۹، صص ۵۳۳ و ۵۳۲) شغل همراه با پاکدامنی از ثروت فراوانی که با گناهان به دست آید، بهتر است.

از این حدیث می توان استنباط کرد که کار و فعالیت نباید به گناه و ستم و ضایع شدن حقی از کسی منجر گردد.

۲-۳-۸. کارهای ناشایست

کارهای ناشایست و ناپسند مبتنی بر ویژگی های ذیل است: نخست، از ویژگی های کارهای ناپسند و ناشایست آن است که انجام آن برای انسان، شرمندگی به همراه داشته باشد. علی علیه السلام فرمود: " وَ أَحْذَرُ كُلَّ عَمَلٍ يُعْمَلُ بِهِ فِي السِّرِّ وَ يَسْتَحَى مِنْهُ فِي الْعَلَانِيَةِ " (دشتی، ۱۳۷۹، نامه ۶۹) بپرهیز از هر کاری که در نهان انجام گیرد و در آشکار شرمندگی آورد.

از این حدیث این نکته استنباط می‌گردد که آدمی باید از انجام دادن کاری که از علنی شدن آن شرم دارد، پرهیز کند. کاری ناشایست است که وقتی از عامل آن سؤال شود، نه تنها فخر و مباحثات نکند، بلکه احساس شرم و انکار نماید. امام علی علیه السلام فرمود:

احذر کل عمل اذا سئل عنه صاحبه، استحیی منه و انکره؛ (شیخ الاسلامی، ۱۳۷۵، ص ۱۰۳۶) از هر عملی که وقتی از صاحبش پرسیده شود، از آن شرم نموده، انکارش کند، دوری کنید.

دوم، خصوصیت دیگر کارهای ناشایست این است که برای فرد و جامعه مضر و زیان آور باشد و پیامدهای ناگواری به بار آورد. این گونه کارها اگر گسترش یابد به تدریج کل نظام اجتماعی را از حیات متعادل خود خارج می‌کند.

۹. ارتباط تفریط و افراط در کار

انسان همان طور که نیازمند فعالیت و تکاپو است. نیازمند آرامش روحی و روانی و توجه به حقوق و وظایف خویش در قبال خانواده نیز می‌باشد. پس هر گونه بی‌اعتنایی سبب احساس کمبود محبت از سوی همسر و فرزندان، تربیت غلط و تک‌بعدی خواهد شد. پس وظیفه و مسئولیت انسان؛ همان کار مفید است و این عمل برکت الهی را در پی خواهد داشت. از سویی باید کار بر اساس توان و علاقه آدمی باشد و در اسلام حجم عمل و کمیت کار، ملاک برتری نیست، بلکه درست انجام دادن کار و کیفیت مهم است. حضرت علی علیه السلام در نامه ای به اسود بن قطبه، می‌نویسد: «وَمِنَ الْحَقِّ عَلَيْكَ حِفْظُ نَفْسِكَ وَ الْإِحْتِسَابُ عَلَى الرَّعِيَّةِ بِجَهْدِكَ» (دشتی، ۱۳۷۹، نامه ۵۹) وظیفه توست که برای مردم به اندازه توانت کار کنی.

۱۰. اثرات کم کاری و بیکاری

آثار بسیاری بر این مسئله مترتب است که ما به دو مورد اکتفا می‌کنیم: الف. اندوه و افسردگی: جوهره و شاکله آدمی در اثر کار شکوفا و به فعلیت می‌رسد. بالا رفتن شخصیت و رشد و استعدادهای خدادادی در سایه سعی و کوشش به منصه ظهور می‌رسد. بنابراین با اهمال کاری، تنبلی و تن پروری، امیدهای انسان به یأس و ناامیدی تبدیل می‌شود. علی علیه السلام می‌فرماید: "مَنْ قَصَرَ فِي الْعَمَلِ ابْتُلِيَ بِالْهَمِّ، وَ لَا حَاجَةَ لِلَّهِ فِيمَنْ لَيْسَ لِلَّهِ فِي مَالِهِ وَ نَفْسِهِ نَصِيبٌ". (دشتی، ۱۳۷۹، حکمت ۱۲۷) هر کس کوشش اندک نماید، به اندوه و افسردگی مبتلا خواهد شد.

ب. ندامت و پشیمانی: در طول تاریخ تا به امروز افراد فراوانی بوده و هستند که با تسویف و از دست دادن فرصت‌ها و به بطالت گذراندن بهار جوانی، در سنین کهولت و پیری به پشیمانی و افسوس افتاده‌اند. از این رو با رعایت اعتدال در زندگی و عقل معاش و بهره‌گیری مفید و سازنده از ساعات و لحظات عمر، سعی کنیم با تلاش و تکاپو بسیار، خدمات شایانی به جامعه داشته باشیم.

۱۱. طرح پیشنهادی

۱- بهبود فضای کسب و کار و همچنین سالم سازی حوزه کاری برای انجام کار شایسته و ارتقای شاخص‌های کلیدی کار بر اساس آیات قرآن و خطبه‌های گرانقدر نهج البلاغه.

۲- پایبندی به اعتدال سازی ساختار برنامه های کاری.

۳- تلاش برای بهبود وضعیت حیطة ی کاری و افزایش خلاقیت و نو آوری و تحقق عدالت اجتماعی در حیطة کاری.

نتیجه گیری

راه حل برون رفت در بسیاری از موانع و مشکلات، کار و تلاش مستمر و با اتقان است. جامعه ای که سعی و کوشش را سرلوحه ی امور خویش قرار ندهد، بی شک زوال و انحطاط به سراغ اش خواهد آمد. امام علی علیه السلام بهترین الگو و اسوه در همین موضوع کار و تلاش خستگی ناپذیر است. ایشان عنایت خاصی به کار و تلاش مضاعف با توجه به جامعه آنروز که اکثر مردم در فقر و فاصله طبقاتی بسر می بردند، داشتند. چنان که اکثر دسترنج تلاش خودشان را صرف فقراء و ایتام و ... می کردند. مردم جامعه امروز و آینده ما، اگر بخواهند با عزت و سر بلندی زندگی کنند، باید این مشی و سلوک عملی اول امام مظلوم را نصب العین برنامه هایشان قرار دهند و به قول ناصر خسرو:

چون مرد باشد پُر کار و بخت باشد یار ز خاک تیره نماید به خلق زر عیار

فلک به چشم بزرگی کند نگاه در آنک بهانه هیچ نیارد زبهر خردی کار

بر اساس مطالب و مباحث پیش گفته در مورد کار و تلاش، نتایج به دست آمده، به شرح ذیل است:

- ۱- در اندیشه و سیره ی حضرت علی علیه السلام کار و تلاش از مباحث مهم محسوب می شود. یکی از حقوق اولیه ی مردم آن است که همه حق دارند، شاغل باشند و در برابر کار و کوشش خود مزد و پاداش مناسب دریافت کنند؛
- ۲- حضرت علی علیه السلام در طول عمر خویش علاوه بر حمایت از اسلام و امامت به کارهای زراعت و باغبانی می پرداخت و درآمد آن را صرف امور مسلمانان به ویژه محرومان و یتیمان می کرد؛
- ۳- یکی از وجوه تمایز و برتری برخی انسان ها بر بعضی دیگر، کار و تلاش است؛ زیرا کارها آثار دنیوی و اخروی به همراه دارد؛
- ۴- ملاک ها و معیارهای مهم در انتخاب شغل و کار عبارتند از: کار توام با آگاهی (آگاهی و شناخت نسبت به کار)، اخلاص در کارها (هدف دار بودن) ؛
- ۵- با ایجاد تنوع و نوآوری در محیط کار می توان از ملامت و خستگی جلوگیری کرد
- ۶- کارهای شایسته دارای این ویژگی هاست: نزدیک سازی انسان به سوی حق و خداوند، منطبق بودن با موازین الهی و اسلامی، مضر نبودن برای جامعه، منجر نشدن کار به آسیب و انحراف فردی و اجتماعی، انجام دادن کار با هدف صلاح و آبادانی جامعه، حلال بودن کار از نظر شرع؛
- ۷- کارهای ناشایست فعالیت هایی است که انجام دادن آن برای عامل، شرمندگی به همراه داشته باشد؛ هم چنین برای جامعه آثار و پیامدهای ناگوار ایجاد نماید.

منابع و مآخذ

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

۱. اسحاقی، حسین؛ جرعه های رسالت ارمنی از دُرّ واژه های نبوی؛ نشر مشعر، چاپ اول، تابستان ۱۳۸۵.
۲. پیشوائی، مهدی؛ سیره پیشوایان، ناشر: موسسه امام صادق، چاپ ۱۱، زمستان ۱۳۷۹.
۳. جعفری، محمد تقی؛ ترجمه و تفسیر نهج البلاغه دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ج ۴، چاپ اول، مهر ۱۳۵۸.
- ۴- جعفری، محمد تقی، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، ج ۱۳، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۲.
- ۵- سیدحسین شیخ الاسلامی، غرر الحکم، ج ۲، قم، انصاریان، ۱۳۷۵.
- ۶- صفایی حائری، علی؛ نامه های بلوغ؛ انتشارات لیله القدر، چاپ چهارم، بهار ۱۳۸۶.
- ۷- _____؛ درس هایی از انقلاب (انتظار)؛ انتشارات لیله القدر، چاپ اول، بهار ۱۳۸۲.
- ۸- عطاران طوسی، علی اصغر؛ نقش و حقوق کارکنان در سازمان ها از دیدگاه امام علی علیه السلام؛ قم: بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۳۸۴.
- ۹- محمدی ری شهری، محمد؛ میزان الحکمه، ج ۱۵، قم: دارالحدیث، ۱۳۷۷.
- ۱۰- مطهری، مرتضی؛ تعلیم و تربیت در اسلام؛ انتشارات صدرا، چاپ سی و پنجم، تیر ۱۳۷۹.
- ۱۱- _____؛ یادداشتهای استاد مطهری؛ انتشارات صدرا، ج ۶، چاپ اول، آبان ۱۳۸۱.
- ۱۲- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۸ و ۲۸، تهران: دارالکتب الاسلامیه، بی تا.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی